

Волинська православна єпархія в 1938 р.: хроніка протистояння ревіндикаційній кампанії

Володимир Борщевич

Стаття окреслює головні події в житті православної Волині, коли основною зовнішньою загрозою стала організована польською владою акція навернення в католицизм. Показано позицію єпархіального архієрея, духовенства і вірних щодо захисту традиційної релігійної орієнтації волинян. Якщо раніше одним із викликів була нова унія, то з другої половини 1937 р. хвиля ревіндикації душі, тобто примушення військовими православних до переходу в католицизм, вимагала значної мобілізації сил для протидії. Однією із причин застосування польською владою більш жорстких заходів щодо православних став провал насадження нової унії на Волині. На початку січня 1938 р. набуло широкого публічного розголосу релігійне насилля польських прикордонників щодо православного населення с. Гриньки Крем'янецького повіту. Про це писала польська, українська і російська преса Другої Речі Посполитої. Українські церковні сили активно використали сеймову трибуну для припинення ревіндикації. На захист православних волинян виступив глава Української Греко-католицької церкви митрополит Андрей (Шептицький), котрий вважав, що свобода сумління не може порушуватись і тим більше такими брутальними методами. Посол Степан Скрипник неодноразово говорив з сеймової трибуни про незаконні дії прикордонників на Волині. Насилля щодо православних спонукало главу Польської автокефальної православної церкви, митрополита Діонісія (Валединського) звернутись із спеціальним листом до міністра віросповідань та публічної освіти. Митрополит вимагав захистити православне населення. Владика Олексій (Громадський) як єпархіальний архієрей духовно підтримував вірних тероризованих територій. Упродовж 25-29 січня 1938 р. він з архієпископським візитом об'їздив села, де поляки розгорнули ревіндикаційну кампанію. Незважаючи на значні зусилля, релігійна асиміляція Волині дала польській владі незначні дивіденди порівняно із спровокованим загостренням й поглибленням існуючого міжнаціонального і міжрелігійного напруження. Волинське духовенство, вірні, українські політичні і громадські інституції активно протистояли насиллю, застосовуючи усі легальні методи боротьби. Не зважаючи на низку поразок, православні Волині загалом вистояли і зберегли свою національно-релігійну ідентичність.

Ключові слова: Православна церква, акція навернення, Корпус охорони прикордоння, с. Гриньки Крем'янецького повіту, Волинь, Друга Річ Посполита.

У другій половині 30-х рр. минулого століття польська релігійна політика на Волині зазнала кардинальних змін. Після підтримки деросіянізації Православної Церкви в краї Варшава перейшла до радикального окатоличення, використовуючи широкий спектр методів та інструментів. Одну із головних ролей у цьому процесі відведено військовим. Інтерес до дослідження цих процесів пов'язаний із подіями 1943 р., коли польсько-українське протистояння в краї набуло трагічних виразів. Можливою причиною цього протистояння стало навернення православних у католицизм.

Отже, необхідно встановити логіку дій польського уряду щодо православних Волині. Важливо в'яснити причини такої зміни курсу влади та форми й методи його втілення, локалізувати ревіндикаційну кампанію, персоніфікувати її виконавців, простежити реакцію на це православної ієрархії, духовенства, вірних та українських церковних сил, встановити масштаби загроз, котрі виникли перед православними громадами та окремими вірними, їх реакцію на ревіндикаційну кампанію, рівень мобілізації перед викликами та її ефективність.

Кампанія навернення православних у римо-католицизм знайшла часткове висвітлення в працях Івана Власовського¹, Ореста Купранця², Тимофія Міненка³. Однак, нововиявлені документи й матеріали дозволяють більш повно відтворити картину подій минулого, дати точнішу характеристику процесам і явищам.

Першого січня 1938 р. владика Олексій (Громадський) привітав паству із Новим роком. Головною ідеєю «Слова на Новий рік» стали розмірковування, що є справжнім святом, чи сучасний світ може подарувати людині відчуття щастя. У Слові владика приходять до висновку, що лише віра Христова здатна дати людині найбільший скарб⁴. У

¹ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. У 4-х т., 5-ти кн. / І. Власовський. – Нью Йорк; Баунд Брук: Українська православна церква в США, – 1975. – Т. 4., кн. 2. – 416 с.

² Купранець О. Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939 / О. Купранець. – Рим: Видавництво оо. Василіян, 1974. – 235 с.

³ Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни. 1939–1945 (Волинський період) / Т. Міненко. – Вінніпег; Львів: Логос, 2000. – Т. 1. – 392 с.

⁴ Архієп. Олексій. Слово на Новий Рік // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 1-2. – 1-15 січня. – С. 3-5.

цьому Слові архієпископ жодним чином не торкнувся поточних справ Волинської єпархії і не згадав про виклики, що поставили православ'я в краї у складну ситуацію. Якщо раніше однією із загроз була нова унія, то з другої половини 1937 р. хвиля ревіндикації душ, тобто примушення православних за допомогою військових переходити в католики, вимагала значної мобілізації сил для протидії.

Однією із причин застосування більш жорстких заходів щодо православних став провал насадження нової унії на Волині. Станом на початок 1938 р. таких громад у Волинській єпархії нараховувалося лише дев'ять⁵. Частину з них очолювали колишні православні священики та ченці.

Для зміцнення позицій у публічному просторі керівництво Волинської єпархії змушене публікувати імена і прізвища приєднаних у 1937 р. до православ'я католиків, греко-католиків, протестантів та іудеїв. Таких було більше шістдесяти осіб⁶. Повідомлення про приєднання мало не лише інформаційне значення, але й морально-психологічне. Воно демонструвало читачеві, що східне християнство знаходить своїх послідовників серед різних релігійних напрямків, підтримувало вірних та переконувало в правильності обраної віри.

На початку січня 1938 р. релігійне насилля польських прикордонників щодо православного населення с. Гриньки Крем'янецького повіту набуло широкого публічного розголосу. П'ятого січня в село приїхав голова Української парламентарної репрезентації Волині (далі – УПРВ) посол Сергій Тимошенко. Командування місцевого відділу Корпусу Охорони Прикордоння (далі – КОП) змусило посла залишити прикордонну територію⁷. Благодійний Ланівецької округи о. Микола Малюжинський у той день відкрив православний храм у Гриньках, де зібралася велика кількість вірних. Капрал прикордонної служби відразу прийшов з наказом до священика залишити територію села.

Події в Гриньках знайшли відгук у польській, українській та російській пресі Другої Речі Посполитої. «*Życie Katolickie*» у першому числі в 1938 р. наголошувало, що на Волині низький відсоток поляків і

⁵ Статистичні відомості по Волинській єпархії, 1 січня 1938 р. // ДАТО, ф. 148, оп. 5, спр. 190, арк. 1-31.

⁶ Перехід на православ'я // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 121-122.

⁷ Справа села Гриньок на форумі Сейму // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 120.

нічого не зроблено для повернення святинь і душ. На думку часопису, влада і суспільство допустили, щоб на обрусілих поляків впливали галицькі та нелегальні українські організації і все це на шкоду державі. Галицьке «Діло» натякало, що події в Гриньках є результатом і ланцюгом запрограмованих подій, певного плану. Насилля щодо православних твориться і в інших селах Крем'янецького повіту. Варшавське російське «Слово» відреагувало на насилля полемічним матеріалом⁸.

Українські церковні сили вирішили використати сеймову трибуну для припинення ревідикації. Адаже частина польського політикуму не підтримувала новий курс національно-релігійної політики уряду на Волині. Двадцять четвертого січня під час роботи парламенту посол С. Тимошенко звернув увагу польських депутатів на події в Гриньках. С. Тимошенко наголошував, що в селах на кордоні з СРСР ігнорується свобода релігійного сумління, застосовується психічний терор, серед населення поширюється чутка, що право на проживання в прикордонні мають лише поляки і католики. Серед тих, хто першим прийняв католицизм у Гриньках, були колишні царські урядовці та росіяни без громадянства. Українська людність трималася Православної Церкви. Завершив С. Тимошенко промову зверненням до прем'єр-міністра, що таке ставлення до православних суперечить політиці, яку реалізував маршал Ю. Пілсудський.

У ті дні на захист православних волинян виступив глава Української Греко-католицької церкви митрополит Андрей (Шептицький), який вважав, що свобода сумління не може порушуватись і тим більше такими брутальними методами.

Владика Олексій (Громадський) як єпархіальний архієрей зміг духовно підтримати вірних тероризованих територій упродовж 25-29 січня 1938 р. За ці дні владика відвідав прикордонні із Радянським Союзом села Крем'янецького повіту, де «копівці» змушували православних приймати католицьку віру. Єпархіальний офіціоз писав, що владика планував прибути сюди іще 11-15 січня, але необхідність виїхати у Варшаву на засідання Мішаної передсоборної комісії скоригувала плани. Очевидно, польська влада довго вирішувала чи дозволяти архієпископу поїздки в ревіндиковані українські села. Зрештою, полі-

⁸ Дело Гринёк. Особенные методы католической миссии среди православных // Слово. – 1938. – № 3 (436). – 16 января. – С. 3.

тичний тиск, розголос у пресі й інші чинники вплинули на Варшаву і там погодилися на візит Громадського.

Отже, наприкінці січня архієпископ Олексій вирушив у с. Гриньки та сусідні населені пункти в супроводі члена консисторії о. Ю. Григоровича, благочинного о. Миколи Малюжинського та архідиякона Гермогена. Першого дня архієрей відвідав Юськівці, Грибову та Ланівці. Наступного був у Гриньках, Козачках, Осниках та Оришківцях. Двадцять сьомого січня архієрей візитував у Молодькові та Білозірці, 28 – у Шушківцях та Янківцях і завершив візитацію в с. Нападівка⁹. «Церква і нарід» повідомляла, що скрізь владику вітали великі маси народу. Зустрічали при в'їзді в село кінною бандерою, а де це заборонила влада, йшли пішки назустріч і голосно вітали архієпископа. КОП та польська цивільна влада намагалися перешкодити і навіть поширювала чутки, що цього дня всім краще сидіти вдома. Для військових було б вигідно представити громадськості, що зустрітись із православним владикою прийшла незначна кількість селян і владика не може бути виразником настроїв та бажань мешканців цих сіл.

У проповідях до вірних владика стверджував, що в польській державі не може бути релігійного насилля, свобода совісті гарантована кожному конституцією, і він приїхав сюди з дозволу уряду. Архієпископ наголосив, що державі не потрібна зміна віровизнання, потрібні законотворчі громадяни, а спільним ворогом є безбожництво. В окремих бесідах Олексій (Громадський) навчав і підтримував місцеве духовенство, яке несло тягар протистояння релігійній агресії.

На відміну від інших архіпастирських візитів цього разу владика Олексія не вітало ні керівництво прикордонників, ні оркестр КОП-у, ні представники гмінного уряду. Поїздка архієпископа Олексія в прикордонні села засвідчила ситуативну поступку Варшави. Влада лише пригальмувала повномасштабні дії з метою національно-релігійної асиміляції краю.

Українські церковні сили оперативно побачили можливий масштаб наступу на Православну Церкву. Другим виступом із сеймової трибуни з протестом щодо ревіндикації на Волині виступив 1 лютого 1938 р. посол Степан Скрипник. У промові він переповів формальну

⁹ Архипастирська візитація парафій на Кремянеччині // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 118-119.

підставу – початок та перебіг навернення в католицизм мешканців с. Гриньки¹⁰. Посол навів приклади обмеження православних священників у здійсненні духовних практик у прикордонній смузі. Упродовж грудня 1937 – січня 1938 рр. шантажем і залякуваннями військові та місцева польська адміністрація змусили прийняти католицизм 116 мешканців Гриньок. Особливу роль у цьому відіграв вїт гміни Ланівці Ян Стадницький. Наприкінці грудня 1937 р. копівці «навернули» в римо-католицизм 13 осіб з с. Юськівці.

Посол Степан Скрипник використовував кожен можливість для привернення уваги польського парламенту до незаконних дій прикордонників на Волині. Вдруге справу ревідикації він порушив, виступаючи 3 лютого¹¹.

Насилля щодо православних спонукало главу Польської автокефальної православної церкви митрополита Діонісія (Валединського) звернутись із спеціальним листом до міністра віросповідань та публічної освіти¹². Митрополит вимагав захистити православне населення від насилля військових.

Однією із форм захисту православних в умовах ревідикаційної кампанії стала пресова полеміка, породжена твердженнями польських видань про природність «повернення» волинян в католицьку віру. Дев'ятого січня 1938 р. орган волинської католицької біскупської курії в Луцьку «*Życie Katolickie*» з приводу ревідикації «душ» у селах Крем'янецького повіту писав, що в XIX ст. царська влада змусила католиків стати православними, використовуючи різні форми впливу. Нині ж їхні нащадки повертаються до прадідівської віри. У відповідь на цю статтю на сторінках волинського православного єпархіального офіціозу в середині лютого з'явилася публікація під заголовком «В пресі». У ній влучно зауважувалося, що релігійне насилля – це пережиток старих царських часів і в демократичній державі свобода віросповідання гарантується конституцією і законами. Однак події в Гриньках показали, якими методами військові та влада «повертають» волинян у католицизм. Про це говорили волинські послы із сеймової трибуни.

¹⁰ Інтерпеляція в сеймі Речипосполитої посла Дубенсько-Крем'янецької округи Ст. Скрипника // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 4. – 15 лютого. – С. 153.

¹¹ Церква і нарід. – 1938. – Ч. 4. – 15 лютого. – С. 166.

¹² Інтервенція Його Блаженства у Пана Міністра Визнань і Освіти в справі навернення православної людности в католицизм // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 120.

У відповідь на наступну статтю «*Życia Katolickiego*» про унію як братню руку українцям, які є людьми західної культури, «Церква і нарід» писала, що українці добре розуміють різницю між культурою стадницьких, Яросевича та культурою Дмовського, Пілсудського¹³.

Продовжуючи полеміку з приводу того, чи були в минулому католиками предки волинян, «Церква і нарід» опублікувала дослідження про віросповідання та національність мешканців с. Гриньки й кількох навколишніх сіл з моменту приєднання Волині до Російської імперії й упродовж XIX ст. Вивчивши метричні книги, сповідні відомості й інші церковні акти, автор статті стверджував, що село й сусідні населені пункти були українськими, а перехід з унії в православ'я відбувався природно, без насилля¹⁴.

За наказом воєводської влади поліція концентрувала інформацію про ставлення православного духовенства і населення до ревіндикації. Брутальна поведінка польських військових знаходила належну оцінку серед православного духовенства і вірних. Поліція через конфідентів зафіксувала як о. Олександр Корчинський у Крилові Рівненського повіту під час проповідей 13 і 20 березня 1938 р. заявив, що вїт Корецької гміни повинен пильнувати гміну, а капітан КОП-у пильнувати кордон, а не наvertати українців у римо-католицизм¹⁵.

Негативна реакція українського населення і православного духовенства на ревіндикацію не була тим аргументом, що мав силу зупинити драматичні події. Реалізуючи рішення Координаційного комітету при ДОК II в Любліні, 20 березня 1938 р. в Юридіці Невірківській Межирицької гміни Рівненського повіту в римо-католицькому костелі урочисто прийнято в католицитво 28 православних с. Зірнівка. Зауважувалося, що їхніх предків у період Російської імперії змусили прийняти православ'я, і от зараз вони повернулися до батьківської віри¹⁶.

Реалізувати на місцях ревіндикаційну кампанію з лідерською позицією в ній військових були покликані громадські інституції, а

¹³ В пресі // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 124-125.

¹⁴ Л. К. Село Гриньки Кремян. пов. більш сто літ тому назад // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 107-112.

¹⁵ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №91/38, 1 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 319.

¹⁶ Там само, арк. 311.

саме Товариство розвитку східних земель. Про який саме «розвиток» йшлося деталізували ухвали зборів товариства. Двадцять восьмого березня в приміщенні школи в с. Глубочок Рівненського повіту з ініціативи настоятеля місцевої католицької парафії ксьондза Мілевського в координації з керівником відділу КОП в Глубочку капітаном Ткачиком проведено організаційні збори з метою створення відділу Товариства розвитку східних земель. На збори прибуло 20 осіб поляків (вчителі й заможні селяни) з сіл Здолбунівського та Рівненського повітів. Серед іншого говорили про ревіндикацію римо-католицького костелу на Волині. У підсумку обрано управу, складено членські внески. Відділ підпорядковувався Товариству в Острозі Здолбунівського повіту¹⁷.

Очевидно, що Товариство розвитку східних земель мало достатньо матеріальних ресурсів для діяльності, оскільки вже 31 березня і 1 квітня в кількох селах на території постерунку в Майкові Рівненського повіту з'явилися листівки під заголовком «Родичі», присвячені переходу православних у католицтво. Таких листівок управа товариства надрукувала п'ятсот, і вони передавалися з рук у руки¹⁸.

Оскільки Майків та сусідні села стали ареною ревіндикаційної кампанії, Волинська духовна консисторія відрядила сюди свого представника о. Серафима Казновецького. Він відвідав місцеві православні парафії. Під час однієї із відправ отець виголосив проповідь, спрямовану проти навернення. Він закликав вірних триматися православ'я і не спокушатися на обіцянки, що навернутим в католицтво дадуть землю. Поліція фіксувала, що після від'їзду о. Казновецького у місцевого православного священника Тучемського через напруження й алкоголь (у його парафії колонія Лідавка перейшла в католицизм) стався нервовий зрив: отець розгромив власне помешкання, кричав, що він українець, а його опоненти вішальники, тоді став голосно просити Бога рятувати православну віру. Така поведінка пастиря змусила людей думати, що він втратив здоровий глузд.

Однак наступ на православних тривав, і вже 3 квітня 1938 р. в костелі в с. Юридика Невірківська Межирицької гміни Рівненського

¹⁷ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №94/38, 4 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 321.

¹⁸ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №98/38, 8 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 335-336.

повіту урочисто святкували перехід в католицизм трьох православних мешканців колонії Буда Грушевська, предків яких під час російської окупації нібито примусово прийняли в православ'я. Захищаючись православні священики організовували місійні служби, гуртували вірних, здійснювали відправи. Під час освячення в с. Зірнівка Межирицької гміни Рівненського повіту священик Ігор Іванов говорив: «Напали на нас, як на диких, оциганили нас. За шмати і якусь юшку прийняли віру католицьку»¹⁹. У цьому селі понад сто осіб перейшло в католицизм. Уже наступного дня, 26 квітня, о. Іванов спробував організувати збори під відкритим небом без дозволу влади. Комендант постерунку з Межиріч розпустив збори і змусив 200 осіб, що зібралися, розійтися.

Соціальне походження і статус осіб, що переходили з православ'я в католицизм, свідчили, у першу чергу, про домінування меркантильних міркувань у прийнятті такого рішення. Третього травня 1938 р. в с. Бугрин до римо-католицького костелу приєдналися вїт гімни Антоній Степанчук, заступник секретаря гмінного уряду Василь Сапронов з одинадцятирічним сином Миколою, рахмістр гміни Степан Давидович, дрогомістр Матеуш Величко з дружиною і двома дітьми, місцевий ветеринарний фельшер Григорій Мельник. Спеціально на урочистості з нагоди приєднання в Тучин прибув ксьондз з Рівного і спіслужив із ксьондзом-деканом КОП-у в Гощі та настоятелем костелу в Гориньграді. Були присутні також представники польської громадськості, копівці²⁰. У даному випадку перехід у католицизм здійснили урядовці або службовці гмінного рівня, залежні від польської адміністрації. Приєднання до костелу означало для них збереження наявного кар'єрного статусу та перспективу службового росту й покращення матеріального добробуту.

Донесення польської поліції свідчать, що в середовищі ревіндикаторів існувала внутрішня конкуренція. Ксьондз Яросевич з Яновець Крем'янецького повіту нарікав на позицію генерала Янушайтіса з Крем'янця, який прагнув приписати всі здобутки ревіндикації очолюваному ним повітовому відділу «Стронніцтва народowego». Генерал

¹⁹ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №188/38, 28 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 417.

²⁰ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №124/38, 4 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 461.

планував відвідати Познань з лекцією про досягнення ревіндикації на Волині²¹. Крім цього, Янушайтіса звинувачували в тому, що він та інші члени «стронніцтва» лише виголошують національні гасла й говорять про бойкот євреїв, а самі торгують з ними, постачаючи збіжжя.

З часом суспільству стали відомі справжні аргументи, які спонукали православних волинських селян переходити в католицитво. Для прикладу, Іван Дацюк з с. Глубочок Гощанської гміни Рівненського повіту нарікав, що поляки не дотримались обіцянки, даної йому під час зміни віросповідання. Тоді селянину гарантували видачу дозволу на будівництво. Перейшовши в католицитво, Дацюк очікував на відповідний результат, але влада проігнорувала прохання новонавернутого католика. Звернення до влади він подав 10 квітня і впродовж місяця не мав позитивної відповіді. Реагуючи на це, селянин у приватній розмові бажав, щоб Польща згоріла і тоді не буде потрібний дозвіл на будівництво²². Зміст приватної розмови став відомий селянам, а відтак і громадськості. Це руйнувало імідж ревіндикаційної кампанії, що подавалася суспільству як повернення до віри предків. Поліція відреагувала миттєво – матеріали донесення передали віце-прокуратору Другого району Рівненського окружного суду для відповідного реагування.

Механізм релігійної уніфікації Волині був запущений і давав результати. Зафіксовано перехід у католицитво православних с. Бугрин і с. Посягва Рівненського повіту²³. Двадцять дев'ятого травня 1938 р. троє бугринців – Вячеслав Горн (селянин-столяр) з дружиною Марією, Анна Золобчук та Петро Соболевський з с. Посягва Бугринської гміни приєдналися до Римсько-католицької церкви.

Ті, хто змінив віру, отримували негативну оцінку цього кроку від односельців. Вірність православ'ю у свідомості багатьох була священною. Василь Чубай з колонії Антонівка Тучинської гміни Рівненського повіту навіть поскаржився повітовій команді поліції, що зазнає систематичного тиску з боку односельців – Данила Червінського-Лук'янова з синами та Самсона Лабунця з синами. Вони при кожній нагоді дорі-

²¹ Raport dzienny, komenda wojewódzka policji państwowej, wydział śledczy w Łucku, №139/38, 22 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 537-539.

²² Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №144/38, 24 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 553.

²³ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №152/38, 1 czerwca 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 587.

кають Чубаю за перехід у католицтво, ображають, пускають худобу на його луки й інше. Одного разу, завертаючи худобу, Лабунець кричав Чубаю: «Ходи, запроданець ляхам, до нас, то ми тебе вихрестимо»²⁴. Поліція передала скаргу Василя Чубая в прокуратуру.

У лютому 1939 р. співробітники постерунку в Гуті Степанській Костопільського повіту фіксували чутки серед мешканців с. Рудня та хуторів Великого Мидська про початок примусового повернення в католицтво з весни поточного року²⁵. Такі очікування мали під собою ґрунт. Наприкінці березня 1939 р. у парафіяльному костелі колонії Вирка Степанської гміни Костопільського повіту в католицтво прийнято 24 православних²⁶. Православне духовенство в міру сміливості й можливостей намагалося протистояти насилляю. На початку квітня поліція повідомляла про позицію о. Аполонія Варжанського, який виступав проти ревіндикації в Головині Костопільського повіту. Окрім цього, священник агітував селян не вступати в лави організації «Шляхта загорова», не вчити римо-католицької релігії. До цих провин отця поліція зарахувала і той факт, що 1 лютого 1939 р. він зірвав відправу на честь іменин маршала Пілсудського, виїхавши раптово з села. Учнівська молодь, яка прийшла вранці на молебень мусила ні з чим повернутися до школи²⁷.

Така картина реалізації ревіндикації вказувала, що релігійна асиміляція Волині давала польській владі незначні дивіденди порівняно із спровокованим загостренням та поглибленням дійсного міжнаціонального і міжрелігійного напруження.

Повернемося до подій на початку 1938 р. Активне протистояння українських церковних сил ревіндикаційній кампанії змусило польську владу маневрувати. Четвертого лютого в Ланівці повернувся о. Микола Малюжинський. Раніше влада вимагала його усунення звідти за захист православних с. Гриньки. Одинадцятого лютого в

²⁴ Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №153/38, 2 czerwca 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 597.

²⁵ Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №52/39, 3 marca 1939 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 68-69.

²⁶ Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №73/39, 29 marca 1939 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 103-104.

²⁷ Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №80/39, 9 kwietnia 1939 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 6113.

сеймі знову порушено питання релігійного насилля військових, місцевої влади та католицьких священиків щодо православних Гриньок. Посол доктор Степан Баран (греко-католик) подав звернення на дванадцяти сторінках про ревіндикацію в українських прикордонних селах Крем'янецького повіту. Серед осіб, які були безпосередніми творцями насилля, посол назвав Ланівецького війта Яна Стадницького, ксьондза Яросевича та офіцерів Корпусу охорони прикордоння²⁸. Посол звертався із запитання до міністрів внутрішніх справ та віросповідань і освіти із запитання, коли буде припинено акцію навернення і чи влада захистить місцеве православне населення від шантажу й залякування. Окремо С. Баран вимагав від влади притягнути до відповідальності названих в інтерпеляції осіб та припинити заходи, що мають на меті перетворити православний храм у Гриньках на костел.

Однак ревіндикаційна акція набирала обертів. Журнал «Церква і нарід» повідомляв, що за наявною інформацією 19 лютого війт гміни приїхав у с. Річки Рівненського повіту й у розмові із місцевими православними українцями, прізвища яких закінчуються на «ський», переконував повернутися до прабатьківської католицької віри, яку вони втратили. Бесіду із селянами проводили в приміщенні стражниці, було заявлено, що, коли присутні не перейдуть у католицизм, то буде кепсько. Війт знайшов у селі 16 родин, що, на його думку, були нащадками католиків. Ревіндикація загрожувала 70 особам²⁹.

Паралельно із розвитком подій у церковному середовищі конкретизувалися позиції представників влади щодо ревіндикації. Воевода Генрік Юзевський не підтримував політику релігійного насилля, і час його перебування на посаді керівника воєводства спливав. Серед іншого на користь рішення про зміщення Юзевського відіграв дозвіл воеводи владіці Олексієві відвідати Гриньки в січні 1938 р. Прихильники радикального курсу внутрішньої політики вважали такий крок зрадою державних інтересів. Отже, «волинська політика» доживала останні дні.

Польський уряд був змушений відреагувати на посольські запити стосовно ревіндикації. Для вивчення ситуації упродовж 4-6 березня на

²⁸ Інтерпеляція в Сеймі Речипосполитої посла д-ра Ст Барана в справі акції навернення православних в католицизм // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 207-208.

²⁹ «Місійна» акція шириться // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 5. – 1 березня. – С. 208.

Волині перебувала спеціальна комісія Міністерства внутрішніх справ. Вона збирала матеріал для відповіді міністра про обставини переходу православних у католицизм. Через місяць посол Степан Баран у пресі гостро критикував пояснення прем'єр-міністра й одночасно міністра внутрішніх справ генерала Славої-Складковського щодо ревіндикації. Голова уряду вважав, що перехід православних у католицизм є природним явищем і жодне насилля не застосовувалося. Навпаки новонавернуті гриньківчани скаржилися комісії міністерства на терор і погрози з боку місцевих православних. Обмеження в пересуванні, які застосували копівці до о. М. Малюжинського, о. С. Казновецького та посла С. Тимошенка, генерал назвав виправданими³⁰. Посол С. Баран заявляв, що мешканці Гриньок приїжджали до нього в Тернопіль скласти свідчення про насилля влади. Зрештою, 20 березня вночі із села виселено п'ятеро найактивніших українців.

Отже, влада формально відреагувала на запит посла і, маніпулюючи показами та фактами, представила ситуацію у вигідному їй світлі. Це означало, що цей уряд не лише не зупинить ревіндикацію, але й посилюватиме заходи з радикальної релігійної та національної асиміляції краю.

Вдаючи прагнення об'єктивно розв'язати ситуацію, влада дозволила ланівецькому благочинному о. Миколі Малюжинському повернутися до виконання службових обов'язків. Однак він був позбавлений реальних важелів впливу. Він не отримав дозволу на перебування в прикордонній смузі, а, отже, й не мав права і можливості духовно опікуватися православними вірними в с. Гриньки.

На тлі цих антиправославних та антиукраїнських дій, на перший погляд, здається дивним, що 19 березня 1938 р. владика Олексій відслужив урочисту панахиду за спокій душі маршала Юзефа Пілсудського у Великій церкві Крем'янецького Богоявленського монастиря³¹. Однак саме тонкощі державно-політичних відносин дають відповідь на питання. Воєводою в Луцьку ще був Г. Юзевський, а отже, залишалась чинною лінія стосунків «влада-православні». Молебень мав також

³⁰ Вмєсто обзора печати. Депутат С. Баран не удовлетворён ответом г. Премьер-Министра на его запрос по делу Гринёк // Слово. – 1938. – № 15 (448). – 10 апреля. – С. 3.

³¹ В день іменин св. п. Першого Маршала Польщі Йосифа Пілсудського // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 284.

переконати Варшаву в лояльності і самого архієпископа, і православного духовенства Волині. Ми, мовляв, не проти польської держави, а проти порушень заповітів маршала.

Під час панахиди архідиякон Геромоген зачитав відозву митрополита Діонісія до народу, присвячену пам'яті маршала. На відправі були присутні представники влади та війська, єпархіальні урядовці, викладачі та студенти православної семінарії, учні української гімназії та шкіл містечка, звичайні громадяни. Урочисті панахиди в пам'ять маршала Пілсудського відслужили в усіх православних храмах Волині.

Знаковий для польського суспільства день народження маршала Пілсудського використали й волинські угодовці. Двадцятого березня о 18 годині в Рівному в приміщенні Клубу «Рідна Хата» проведено урочисте зібрання. Польську сторону представляли воевода Юзевський, куратор Новицький, генерал Коритовський та інші урядовці. Головним організатором заходу став посол Степан Скрипник. Він же й виголосив головну промову. Говорив про вірність українців ідеї польсько-українського союзу, укладеного в 1920 р. У відповідь воевода сказав, що 19 березня повинен стати днем, коли прихильники ідей маршала мають звітувати про зроблене й запитувати власне сумніння, а що вдалося втілити в життя. Особливо Юзевський наголосив, що нині потрібна витривалість духу служіння вічній ідеї спільноти двох братніх народів та їхній співпраці, якими б не були сильними супротивні вітри³².

Тим часом масштаб ревіндикаційної кампанії вимагав від архієпископа Олексія, єпархіальних структур та церковно-громадських сил скоординованої діяльності. Обговорити таку програму вирішено на засіданні Волинського єпархіального місійного комітету. Це був легальний майданчик, що мав визначений церковно-юридичний статус, і польська влада не мала законного інструментарію для впливу на нього. Скликати єпархіальний соборик не було можливості, тому вирішено провести розширене засідання комітету.

Участь у ньому взяли члени комітету, повітові протоіереї, члени і секретар консисторії, на запрошення владики прибули представники українського й російського православного громадянства: посол

³² Урочисте зібрання в пам'ять Великого Маршала в «Рідній Хаті» в м. Рівному // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 284.

С. Тимошенко, посол С. Скрипник, прот. М. Волков, М. Бура, сенатор М. Маслов, голова Товариства ім. Петра Могили М. Ханенко, інспектор ВДС С. Міляшкевич і Н. Мінаков.

Формально головним питанням порядку денного стала організація святкування в єпархії 950-ліття Хрещення України-Руси. Однак уже у вступному слові владика назвав головну причину скликання місіонерського комітету з таким широким представництвом.

«Це наше засідання, – говорив архієпископ, – маючи такий високий в історії народу предмет для обговорення, носило б цілком радісний характер, коли б радість ця не була потьмарена тими вістками та повідомленнями, що йдуть майже щодня до Єпархіальної влади з приграничних – у пов. Кремянецькому, Здолбунівському, Рівенському парафій православних про широко тепер відому акцію католицьку по наверненню православних на католицизм. Тому належить цьому надзвичайному зібранню Місійного Комітету обговорити цю акцію та протиакцію їй, як гідно своєї віри і свого народу зберегти нам насліддя Св. Великого Володимира – св. православну віру»³³.

Після владики Олексія слово взяв голова Товариства ім. Петра Могили М. Ханенко. Лейтмотив виступу голови полягав у твердженні, що необхідно урочисто відзначити 950-ліття приєднання українців до сім'ї християнських народів. Це особливо важливо з огляду на політику більшовиків, яку вони проводять в Україні зі знищення православ'я. З огляду на це незрозумілим є наступ на православну віру з іншої сторони.

«Віriamo, – стверджував М. Ханенко, – що незрячі й сліпі прозріють, зрозумівши, що для всіх християнських ісповідань є спільний ворог – це безбожництво... Омана пройде, а правда зостанеться. Майбутній ювілей буде доказом нашої відданості прадідівській православній вірі, буде тим моментом, коли в нашу православну родину увійде заспокоєння і буде належною відповіддю усім тим, хто зазіхає на нашу й нашого народу душу»³⁴.

³³ Засідання Волинського Єпархіального Місійного Комітету // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 287-289.

³⁴ Засідання Волинського Єпархіального Місійного Комітету // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 287-289. – С. 288.

Після виступу М. Ханенка посол С. Тимошенко окреслив заходи, які здійснила УПРВ щодо захисту Православної Церкви на терені сейму і сенату, під час пленарних засідань, у розмовах із представниками влади. Далі слово мали українські послы та сенатори, духовенство, церковно-громадські діячі. Окремо заслухано звіти благочинних о. Г. Славинського, о. Ф. Дубицького та о. М. Малюжинського. Виконуючий обов'язки єпархіального місіонера о. С. Казновецький доповів про ситуацію в селах, де польські військові змушували православних приймати католицизм. Отець Казновецький незадовго перед засіданням комітету здійснював там місійний об'їзд.

Після обговорень прийнято рішення провести ювілейні урочистості у Володимирі та Зимному упродовж 12-14 серпня. Єпархіальний місійний комітет мав підготувати до святкувань для роздачі народу відповідну літературу, пам'ятні ювілейні знаки, образки. Постановлено, що в містах і містечках та парафіях Волині святкування Хрещення відбуватимуться з врахуванням місцевих умов та можливостей упродовж серпня, вересня і жовтня. До складу Виконавчого комітету з організації святкувань увійшли посол С. Тимошенко, посол С. Скрипник, голова Товариства ім. Петра Могили М. Ханенко, член консисторії о. Ю. Григорович, прот. Є. Коноплянка, проф. Іван Власовський та в. о. єпархіального місіонера о. С. Казновецький.

Для протистояння ревіндикації вирішено просити аудієнції для спеціальної делегації від Волині в президента Польщі, маршала, голови уряду та міністра віросповідань і освіти. На засіданні комітету також заслухано і затверджено текст звернень до голови уряду та міністра віросповідань щодо акції навернення. Після завершення роботи комітету владика Олексій ще тривалий час давав вказівки та роз'яснення духовенству щодо пастирської праці в ті складні часи.

Стосовно самого засідання місійного комітету потрібно звернути увагу на одну деталь, а саме на участь у нарадах представника російської громадськості. У журналі «Церква і нарід» не уточнили, хто ініціював запрошення для них. Адаже всі попередні колегіальні наради єпархіального рівня після приходу в квітні 1934 р. архієпископа Олексія на волинську кафедру відбувалися без участі представників російських церковно-громадських кіл і навіть мали виразно антимосковський характер. Вважати, що українські церковні сили шукали підтримки в особі росіян є малообґрунтованим. Можливо, запрошення виходило

від самого єпархіального архієрея чи від консисторії з дозволу владики. Українці могли погодитись на символічну присутність росіян з огляду на необхідність мобілізації всіх сил у такий складний для Православної Церкви на Волині час. Для Олексія (Громадського) це був зручний момент повернути статус «свого» серед невеликої групи росіян краю та помітної частини промосковського кліру єпархії.

Двадцять дев'ятого березня міністр віросповідань та публічної освіти, проф. В. Свентославський перебував з робочим візитом у Луцьку, де його приймав воєвода Г. Юзевський. За сприяння останнього міністр прийняв у конференц-залі воєводського управління делегацію православного населення краю. Крім воєводи, на цій зустрічі були присутні послы С. Тимошенко та С. Скрипник. Делегацію очолювали протопресвітер Павло Пащевський та митрофорний протоієрей Стефан Грушко. До її складу увійшли представники українських громадських організацій Луцька, православних парафій міста та навколишніх сіл. Символічно, що промовцем від делегації виступив о. Павло Пащевський – протопресвітер Армії Української Народної Республіки. Він же й зачитував слова Тараса Шевченка про потребу для українців і поляків у братньому існуванні. Далі отець прикладом співпраці навів спільні дії двох народів у 1920 р. у боротьбі з російськими більшовиками. Учасники тих подій залишаються вірним ідеям маршала Пилсудського, втілюючи братерське співжиття українського і польського народів, виховуючи волинське населення в дусі цієї ідеології. Однак Православна Церква вже тривалий час не може скликати Помісний собор для вирішення нагальних справ, залишається неврегульованим її правовий статус, Волинь позбавлена можливості підготовки пастирів через ліквідацію Крем'янецької духовної семінарії і загрозливим є наступ католицької віри, яка використовує неприйнятні засоби для навернення в католицизм.

На завершення виступу о. Пащевський вручив міністру два меморіали: один із переліком загальних церковних проблем, а другий, прийнятий Волинським єпархіальним місіонерським комітетом і підписаний духовенством, вірними та архієпископом Олексієм, стосувався безпосередньо акції навернення.

У відповідь міністр зауважив, що не раз навіть із сеймової трибуни заявляв про завершення підготовчих робіт до скликання собору і невдовзі становище Православної церкви буде остаточно врегульо-

ване. А щодо інших питань, то урядовець пообіцяв їх вивчити і тоді прийняти рішення³⁵.

На завершення до міністра Свентославського звернувся літній мешканець с. Гриньки Юстин Гаврилук, якого та ще чотирьох інших українців виселено з прикордонної смуги на три роки. Він просив повернути його з односельцями додому, адже не вчинили жодної провини перед владою. Делегація підтримала це прохання. Воевода заявив, що цього ж дня спрямовує подані ресурси виселеними українцями на розгляд міністерства внутрішніх справ.

На початку 1938 р. накладом газети «Волинське слово» у формі брошури оприлюднено позицію Волинського українського об'єднання «Навернення в Гриньках суперечить ідеям Маршала Пілсудського та Конституції Речі Посполитої»³⁶. Волинські угодовці стверджували, що Польща, яка сама була кресовою територією впродовж півтора століття зазнала насилля в національній, культурній та релігійній сфері. Саме через це політика маршала Пілсудського виключала примус у ставленні, зокрема, до волинських українців. Однак не стало у 1935 р. Пілсудського й знайшлися люди, які стали проводити нову політику спочатку в релігійному питанні. Вони заявляли, що на Волині немає українців, а тут живуть поляки окремого віровизнання із зіпсованою польською мовою та неправильною релігією. Їх потрібно навчити правильної мови та правильної віри. Через брак достатніх ресурсів «місійна» робота спочатку охопила прикордонні території, де простіше можна впливати на населення. Про акцію навернення говорили в сеймі українські і навіть польські послі. Якуб Гофман з Рівного назвав ревіндикацію драмою, коли «в найінтимніше «я» людини, в душу її, у віру влазить з калошами». Управа ВУО стверджувала про поширення ревіндикації і її переростання в денаціоналізацію українського населення. Таке б маршал Пілсудський не дозволив би зробити. Звертаючи увагу на сумнівні дивіденди акції навернення, автори риторично запитували ініціаторів чи на користь буде, якщо українці примусово прийдуть у костели? Жоден закон не регулює цю сферу людського життя. Що українці мають далі робити, чи повинні вони

³⁵ Делегація православних українців у п. Міністра проф. В. Свентославського в Луцьку // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 289-290.

³⁶ Навернення в Гриньках суперечить ідеям Маршала Пілсудського та Конституції Речіпосполитої. – Луцьк: Волинське слово. – 1938. – 3 с.

погодитись із роллю другосортних громадян Польщі? Конституція і закони гарантують свободу вибору віровизнання. У цьому українців підтримує також частина польського громадянства. Власне, висловлені у виданні думки свідчили про переростання акції навернення з релігійно-національної в громадянську проблему, коли порушуються основні конституційні права населення.

Упродовж 8-13 квітня 1938 р. у Варшаві проводив засідання Синод ПАПЦ. Головну увагу єпископату Церкви звернуто на акцію насильного навернення в католицизм православних Волині. Після доповіді владики Олексія Синод затвердив програму урочистих відзначень 950-ліття Хрещення Руси-України, напрацьовану й прийняту Волинським єпархіальним місійним комітетом. Вирішено, що святкування охоплять усіх православних у Польщі. Окрім урочистостей у Володимирі та Зимному, на празник преподобного Іова Почаївського в Успенській лаврі 9-10 вересня буде належно вшановано ювілей. З нагоди святкування митрополит Діонісій планував підготувати відповідне послання до пастви³⁷.

Таким чином, перша половина 1938 р. стала складним періодом у житті Православної Церкви Волині. Головним зовнішнім викликом стала акція навернення, яку здійснювали радикальні польські політичні сили. Сенс ревіндикації полягав у зміні православними віросповідання на римо-католицьке, що гарантувало в майбутньому активний розвиток тут польської культури й мови. Волинське духовенство, вірні, українські політичні та громадські інституції активно протистояли насиллю, застосовуючи всі легальні методи боротьби. Незважаючи на низку поразок, православні Волині загалом вистояли і зберегли свою національно-релігійну ідентичність.

Список джерел і літератури:

1. Архипастирська візитація парафій на Кремянеччині // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 118-119.
2. *Архієпископ Алексій*. Слово на Новий Рік // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 1-2. – 1-15 січня. – С. 3-5.

³⁷ Сесія Св. Синоду Православної церкви в Польщі // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 8-9. – 15 квітня – 1 травня. – С. 371.

3. В день іменин св. п. Першого Маршала Польщі Йосифа Пілсудського // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 284.
4. В пресі // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 124-125.
5. Вмєсто обзора печати. Депутат С. Баран не удовлетворєн ответом г. Премьер-Министра на его запрос по делу Гринєк // Слово. – 1938. – № 15 (448). – 10 апреля. – С. 3.
6. Делегація православних українців у п. Міністра проф. В. Свєнтославського в Луцьку // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 289-290.
7. Дело Гринєк. Особенности методы католической миссии среди православных // Слово. – 1938. – № 3 (436). – 16 января. – С. 3.
8. Засідання Волинського Єпархіального Місійного Комітету // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 287-289.
9. Інтерпеляція в сеймі Речипосполитої посла Дубенсько-Крем'янецької округи Ст. Скрипника // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 4. – 15 лютого. – С. 153.
10. Інтерпеляція в Сеймі Речипосполитої посла д-ра Ст Барана в справі акції навернення православних в католицизм // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 207-208.
11. Інтервенція Його Блаженства у Пана Міністра Визнань і Освіти в справі навернення православної людности в католицизм // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 120.
12. Л. К. Село Гриньки Крем'ян. пов. більш сто літ тому назад // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 107-112.
13. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №52/39, 3 marca 1939 r. // Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 68-69.
14. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №73/39, 29 marca 1939 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 103-104.
15. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №80/39, 9 kwietnia 1939 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 94, арк. 6113.
16. «Місійна» акція шириться // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 5. – 1 березня. – С. 208.
17. Навернення в Гриньках суперечить ідеям Маршала Пілсудського та Конституції Речипосполитої. – Луцьк: Волинське слово. – 1938. – 3 с.
18. Перехід на православ'я // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 121-122.
19. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №91/38, 1 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 319.
20. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №92/38, 2 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 311.
21. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №94/38, 4 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 321.
22. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №98/38, 8 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 335-336.
23. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №188/38, 28 kwietnia 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 417.
24. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №124/38, 4 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 461.

25. Raport dzienny, komenda wojewódzka policji państwowej, wydział śledczy w Łucku, №139/38, 22 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 537-539.
26. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №144/38, 24 maja 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 553.
27. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №152/38, 1 czerwca 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 587.
28. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №153/38, 2 czerwca 1938 r. // ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 95, арк. 597.
29. Сесія Св. Синоду Православної церкви в Польщі // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 8-9. – 15 квітня – 1 травня. – С. 371.
30. Справа села Гриньок на форумі Сейму // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 120.
31. Статистичні відомості по Волинській єпархії, 1 січня 1938 р. // Державний архів Тернопільської області, ф. 148, оп. 5, спр. 190, арк. 1-31.
32. Церква і нарід. – 1938. – Ч. 4. – 15 лютого. – С. 166.
33. Урочисте зібрання в пам'ять Великого Маршала в «Рідній Хаті» в м. Рівному // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 284.

References:

1. Arkhyepastyrska vizytatsiia parafii na Kremianechchyni // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 3. – 1 liutoho. – S. 118-119.
2. Arkhiiepyskop Aleksii. Slovo na Novyi Rik // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 1-2. – 1-15 sichnia. – S. 3-5.
3. V den imenyn sv. p. Pershoho Marshala Polshchi Yosyfa Pilsudskoho // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 7. – 1 kvitnia. – S. 284.
4. V presi // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 3. – 1 liutoho. – S. 124-125.
5. Vmesto obzora pechaty. Deputat S. Baran ne udovletvoren otvetom h. Premier-Munyastry na eho zapros po delu Hrynek // Slovo. – 1938. – № 15 (448). – 10 apreliia. – S. 3.
6. Deliehatsiia pravoslavnykh ukrainsiv u p. Ministra prof. V. Svientoslavskoho v Lutsku // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 7. – 1 kvitnia. – S. 289-290.
7. Delo Hrynek. Osobennyye metody katolycheskoi myssyy srede pravoslavnykh // Slovo. – 1938. – № 3 (436). – 16 yanvaria. – S. 3.
8. Zasiidannia Volynskoho Yeparkhiialnoho Misiinoho Komitetu // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 7. – 1 kvitnia. – S. 287-289.
9. Interpeliatsiia v seimi Rechypospolytoi posla Dubensko-Kremianetskoj okruhy St. Skrypnyka // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 4. – 15 liutoho. – S. 153.
10. Interpeliatsiia v Seimi Rechypospolytoi posla d-ra St Barana v spravi aksii navernennia pravoslavnykh v katolytsyzm // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 5. – 1 travnia. – S. 207-208.
11. Intereventsii Yoho Blazhenstva u Pana Ministra Vyznan i Osvty v spravi navernennia pravoslavnoi liudnosti v katolytsyzm // Tserkva i narid. – 1938. – Ч. 3. – 1 liutoho. – S. 120.

12. L. K. Selo Hrynky Kremian. pov. bilsh sto lit tomu nazad // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 3. – 1 liutoho. – S. 107-112.
13. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №52/39, 3 marca 1939 r. // Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (dali – DARO), f. 33, op. 4, spr. 94, ark. 68-69.
14. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №73/39, 29 marca 1939 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 94, ark. 103-104.
15. Meldunek dorazny, komenda policji państwowej powiatu Kostopolskiego w Kostopolu, №80/39, 9 kwietnia 1939 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 94, ark. 6113.
16. «Misiina» aktsiia shyrytsia // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 5. – 1 bereznia. – S. 208.
17. Navernennia v Hrynkakh superechyt ideiam Marshala Pilsudskoho ta Konstytutsii Rechipospolytoi. – Lutsk: Volynske slovo. – 1938. – 3 s.
18. Perekhid na pravoslavia // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 3. – 1 liutoho. – S. 121-122.
19. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №91/38, 1 kwietnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 319.
20. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №92/38, 2 kwietnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 311.
21. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №94/38, 4 kwietnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 321.
22. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №98/38, 8 kwietnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 335-336.
23. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №188/38, 28 kwietnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 417.
24. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №124/38, 4 maja 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 461.
25. Raport dzienny, komenda wojewódzka policji państwowej, wydział śledczy w Łucku, №139/38, 22 maja 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 537-539.
26. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №144/38, 24 maja 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 553.
27. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №152/38, 1 sierpnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 587.
28. Raport dzienny, powiatowa komenda policji państwowej, wydział śledczy w Równem, №153/38, 2 sierpnia 1938 r. // DARO, f. 33, op. 4, spr. 95, ark. 597.
29. Sesiia Sv. Synodu Pravoslavnoi tserkvy v Polshchi // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 8-9. – 15 kvitnia – 1 travnia. – S. 371.
30. Sprava sela Hrynok na forumi Seimu // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 3. – 1 liutoho. – S. 120.
31. Statystychni vidomosti po Volynskoi yeparkhii, 1 sichnia 1938 r. // Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti, f. 148, op. 5, spr. 190, ark. 1-31.
32. Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 4. – 15 liutoho. – S. 166.
33. Urochyste zibrannia v pamiat Velykoho Marshala v «Ridnii Khati» v m. Rivnomu // Tserkva i narid. – 1938. – Ch. 7. – 1 kvitnia. – S. 284.